

του κ. Μιχαήλ Χούλη, Θεολόγου

Από την πρώτη εμφάνιση της ελληνικής θρησκείας στο προσκήνιο της ιστορίας, ο οξυδερκής μελετητής διαβλέπει να υπάρχουν δύο κατευθύνσεις: Μια μονοθεϊστική και μια πολυθεϊστική. Είναι λάθος λοιπόν να προσπαθούν ορισμένοι να αποδείξουν μόνο πολυθεϊστική την θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων και να μισούν τον μονοθεϊσμό, διότι έτσι μισούν και την αρχαία Ελλάδα. Οι μεγαλύτεροι φιλόσοφοι ήδη από τον 6ο π.Χ. αιώνα καλλιέργησαν μονοθεϊστικές αντιλήψεις. Θα προσπαθήσουμε παρακάτω να αναλύσουμε συνοπτικά την μονοθεϊστική αυτή συνεισφορά των αρχαίων Ελλήνων σοφών, που προετοίμασαν, έστω και σκιωδώς, την είσοδο του Χριστιανισμού στην ιστορία ως μοναδικής αλήθειας του σύμπαντος κόσμου.

Ο σπουδαίος θρησκευολόγος, αείμνηστος Λεωνίδας Φιλιππίδης, στο μεγαλειώδες έργο του ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ αναφέρει χαρακτηριστικά αποσπάσματα της Ορφικής Θεολογίας, δια της οποίας εξάιρεται η μοναδικότητα ενός Θεού και έμεσσα και το Τριαδικόν αυτού, πολύ πριν ο Όμηρος παρουσιάσει στα έξοχα επικά του ποιήματα την πολυθεία της αρχαίας Ελλάδος. Χαρακτηριστικά είναι τα κάτωθι σημεία και χωρία της ορφικής θεολογίας (αντλημένα από την προαναφερθείσα μελέτη):

Εις δε Λόγον θείον βλέψας, τούτω προσέδρευε...

μόνον (μόνον) δ' εσόρα κόσμοιο άνακτα

Εις εστ' αυτογενής . ενός έκγονα πάντα τέτυκται,

Εν δ' αυτοίς αυτός περιγίγνεσθαι . ουδέ τις αυτόν

Εισοράα θνητών, αυτός δε γε πάντας οράται....

Ουδέ τις εσθ' έτερος χωρίς μεγάλου βασιλήος.

Αυτόν δ' ουχ ορώω . περί γαρ νέφος εστήρικται....

Ούτος γαρ χάλκειον ες ουρανόν εστήρικται

Χρυσέω εινί θρόνω, γαίης δ' επί ποσί βέβηκε.....

Ουρανόν ορκίζω σε Θεού μεγάλου σοφού έργον,

Αυδήν ορκίζω σε Πατρός, την φθέγξατο πρώτον

Ηνίκα κόσμον άπαντα εαίς στηρίζατο βουλαίς

Δηλαδή (σε ελεύθερη απόδοση): «Ένας υπάρχει Θεός, αυτός μόνος βασιλιάς του κόσμου, μέγας βασιλιάς, ένας και αυτογενής και κανείς άλλος εκτός απ' αυτόν, που

έχει τον ουρανόν θρόνο και τη γη χαλί για τα πόδια του. Ο ουρανός είναι ποίημα μεγάλου Θεού και σοφού, που δημιούργησε τα πάντα δια του Λόγου του».

Ο ένας αυτός Θεός ονομάζεται και Φάνης, γιατί ακτινοβολεί το φως, και καλείται επίσης «Πρωτόγονος» γιατί δεν υπήρχε κάτι πριν απ' αυτόν, αλλά απ' αυτόν έγιναν τα πάντα, και πρώτος αυτός εκ του απείρου υπήρξε και εφάνη προαιωνίως. Χαρακτηρίζεται: αληθής, υπέρχρονος, αθάνατος, αυτόζωος, αυτοπάτωρ, «δια της μιας αυτού τριωνύμου δυνάμεως (βουλή, φως και ζωοδοτήρ) τα πάντα δημιουργήσας, ορατά και άορατα, αρχή μέσον και τέλος, μόνος του κόσμου άναξ, δαίμονες ον φρίσσουσι, τα πάντα βλέπων αυτός, αλλ' άόρατος εις τους θνητούς, τω νω μόνον ορατός, ο νους ο νοητός και το αποστίλβον φως το νοητόν....

Και συνεχίζει ο σοφός καθηγητής την έρευνά του λέγοντας ότι Ζεύς δεν είναι μόνο το όνομα του υψίστου των θεών του ομηρικού πανθέου, στον οποίον εκδηλώνεται η υπέρ των πολλών θεών μονοθεϊζουσα ανάταση και έξαρση της αρχαιοελληνικής θρησκευτικότητας προς τον υπέρθεο Ένα . ούτε είναι Ζεύς ένα όνομα μεταξύ πολλών για να διακρίνεται απ' αυτούς, δεν είναι στοιχείο του πολυθεϊσμού, όπως εκ πρώτης όψεως συμπεραίνεται. Ζεύς-Δεύς είναι ήδη από την προομηρική πρωτοελληνική εποχή κάτι πολύ περισσότερο και ασυγκρίτως υπέρτερο: Είναι η ανώνυμη έκφραση της ουσίας του Υπέρτατου Όντος, ενός και μόνου Θεού, είναι δηλαδή στοιχείο μονοθεϊζουσας πίστης. Δεύς είναι ο ύψιστος Θεός της παναρχαιότατης περί τον Δωδωναίον χώρον πρωτοελληνικής περιόδου, ο πολιτισμός της οποίας ακτινοβολεί σε όλο το μεσογειακό χώρο... Την ανώνυμη αυτή υπέρθεο έννοια συναντάμε και στον πολύ μεταγενέστερο του πρωτοελληνικού Κρητομυκηναϊκό πολιτισμό της προομηρικής περιόδου, αλλά αποδίδεται εκεί σε θηλυκή θεότητα ανώνυμη, προς υπογράμμιση της δημιουργικής και γονιμοποιού δυνάμεως του θείου.

Η λέξη Ζεύς ή Δεύς (Deus) είναι ο προομηρικός (πρωτοελληνικός) τύπος της λέξεως Θεός, κοινή σε όλους τους Αρίους (=ευγενείς) λαούς της Ινδοαρίας ή Ινδοευρωπαϊκής ιαπετικής οικογένειας, η αρχικά ύψιστη θεότητα των αδιαιρέτων (ακόμη) Αρίων, από τη ρίζα div - diF (πρβλ. λέξεις: dies, δίος, ευ-δία), που σημαίνει φως. Σημαίνει μάλιστα: Φαέθων, πάμφωτος, Αυτόφως, πηγή φωτός. Οι αρχαίοι Ινδοί καλούσαν αυτόν : Djaus, Dyaus, din-am, ήτοι φέγγειν, φεγγοβόλος ουρανός, βεδιστί: deva, ιρανιστί: daeva, λατινιστί: Jovis, Jupiter, πρωτοελληνιστί: διος, αιολιστί: Δεύς, αρχαιοελληνιστί: Θεός, ελληνιστί: Ζεύς και 'Ζεύς πατήρ'. Οι έννοιες επομένως Θεός - Φως είναι κοινές και απαντώνται σε όλους τους λαούς.

Στην αρχαία εβραϊκή θρησκεία έχουμε συνάρτηση Θεού και φωτός σε πάρα πολλά χωρία. Αναφέρουμε μόνο ότι ο Θεός καλείται και Αδονάγ, που παράγεται από τη ρίζα "δ": αδά ή "ζ": αζά (=αίθω, άζω) = λάμπειν, δηλαδή ο ακτονοβολών, ο αιγλοβόλος. Αυτή είναι ετυμολογικά και η σημασία της ρίζας της λέξης Κύριος, του ονόματος που χρησιμοποιούν οι Ο' για τον Θεό.

Οι από το λαό θεωρούμενες στην μετέπειτα ομηρική θεολογία θεότητες είναι απλά και μόνο διαφορετικά ονόματα του Ενός Θεού, που φανερώνουν τις διάφορες ενέργειες και λειτουργίες αυτού σε διάφορες περιοχές της φύσης. Στην αντίληψη

αυτή οφείλονται οι ακόλουθοι στίχοι της ορφικής θεολογίας: «Εις Ζεύς, εις Αΐδης, εις Ήλιος, εις Διόνυσος, εις θεός εν πάντεσσι . τι σοι δίχα ταύτ' αγορεύω;».

Ο Θαλής ορίζει τον Θεόν «νουν του κόσμου» και λέγει ότι είναι «πρεσβύτατον των όντων ο Θεός . αγέννητον γαρ», «μήτε αρχήν έχον μήτε τελευτήν».

Για τον Αναξίμανδρο ο Θεός είναι άπειρος, άναρχος, δεν έχει αρχή, αλλά είναι αρχή των άλλων. Είναι ακόμη αγέννητος και άφθαρτος. Το Θείον είναι «αθάνατον και ανώλεθρον», τα πάντα κυβερνών.

Ο Πυθαγόρας μπορεί να μνημονεύει διάφορους θεούς, όμως λέγει επίσης: «έστι τε Θεός και ούτος πάντων κύριος», «ένα και μόνον διδάσκει Θεόν είναι» κατά τον Ιάμβλιχον και Πορφύριον.

Ο Φιλόλαος ονομάζει τον Θεόν «αρχή πάντων» και περιγράφει, κατά τον Ξενοφάνη, τον Θεό έναν, αεί όντα, μόνιμον, ακίνητον, αυτόν εαυτώ όμοιον, άρχοντα.

Ο δε πυθαγόριος Θεωρίδας στο περί φύσεως σύγγραμμά του γράφει: « Μια δ' άρα των όντων αρχά μεν όντως αληθινά, μια . κείνη γαρ εν αρχά τέ εστιν εν και μόνον».

Κατά τον Τίμαιον εξάλλου τον Λοκρόν «μία αρχά πάντων εστίν αγέννητος . ει γαρ εγένετο, ουκ αν ην έτι αρχά....» (Περί Φύσιος).

Ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος αναφέρει: «εις Θεός, εν τε θεοίσιν και ανθρωποισι μέγιστος, ούτι δέμας θνήτοισιν ομοίοις ήδε νόημα». Ο Θεός είναι γι' αυτόν ασώματος, αγέννητος και αθάνατος, αΐδιος. Θεοί που γεννιώνται και πεθαίνουν λέγει δεν είναι Θεοί. Ο Θεόφραστος πληροφορεί ότι ο Ξενοφάνης τον Θεόν «ένα μεν δείκνυσιν εκ του πάντων κράτιστον είναι.... το δε πάντων κράτιστον και άριστον θεός». Τέλος, ο Αριστοτέλης λέγει γι' αυτόν ότι «πρώτος τούτων (των φιλοσόφων) ενίσας...εις τον όλον ουρανόν αποβλέψας το εν είναι φησί τον Θεόν». (Μετά τα Φυσικά 5, 986 β 18).

Ο Παρμενίδης αποδίδει στο 'Ον - Παν' ιδιότητες θείες και λέγει ότι «αγέννητον εόν και ανώλεθρον έστι ... ουδέ διαιρετόν έστι.... αυτάρ ακίνητον ...έστιν άναρχον άπαυστον ανενδεές και τέλειον αλλά και πεπερασμένον». Η εξήγηση της οντολογίας του Παρμενίδη βρίσκεται στο ότι θεωρεί το Εν ως ουσιαστικό συστατικό των πολλών, το «εν Είναι» ως η ουσία των επί μέρους όντων, το Εν μόνον όντως Ον, ποιοτικώς διάφορον εκείνων, ουσία όλως άλλο... 'Όλα τα άλλα είναι όντα καθόσον περιέχουν εντός των το Εν Ον. Το Ον υπάρχει ως Εν και Μοναδικόν καθ' αυτό, τα δε όντα υπάρχουν όσο εμπεριέχουν το όλον και αμερές. Το Ον είναι η ουσία και τα όντα οι εκδηλώσεις και φανερώσεις αυτής της ουσίας. Η αλήθεια και τα φαινόμενά της.

Ο Ηράκλειτος ομιλεί για την ενιαία ουσία του κόσμου και για μια υπέρτατη αρχή του παντός. Από την οποία πηγάζει το ανθρωπίνο δίκαιο. «Εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα». « Έν πάντα είναι» αποφαίνεται. «Τρέφονται γαρ πάντες οι ανθρωπίοι

νόμοι υπό ενός, του θείου.... νόμοις και βουλή πείθεσθαι ενός». Δέχεται ακόμη ως Αρχή των πάντων τον Λόγο. Ας θυμηθούμε το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, όπου αρχίζει ως εξής: «Εν αρχή ην ο Λόγος, και ο Λόγος ην προς τον Θεόν, και Θεός ην ο Λόγος». Από αφηρημένος λόγος, όπως τον δέχονταν οι αρχαίοι, πήρε στο Χριστιανισμό αποκαλυπτικά οντολογική υπόσταση.

Ο Εμπεδοκλής μιλάει κατ' επανάληψη για μια παγκόσμια Αρχή, την οποία θεωρεί ως ενιαίο γενικό Νόμο, που εξουσιάζει στο σύμπαν. Ο Νόμος αυτός είναι εκδήλωση πρόνοιας Ενός Θεού που είναι άρατος, απρόσιτος, νους όλος: «φρην ιερή και αθέσφατος έπλετο μούνον, φρόντισι κόσμον άπαντα καταϊσσοουσα θόησιν». Απέρριπτε και αυτός, όπως και οι προηγούμενοι, τους ανθρωπόμορφους θεούς της λαϊκής θρησκείας ... «την υπέρ νουν αιγιττόμενος αιτίαν».

Ο Δημόκριτος και ο Αναξαγόρας απέρριπταν τον πολυθεϊσμό και την ειδωλολατρία και ο μεν πρώτος ταύτιζε τους θεούς με φυσικές δυνάμεις (π.χ. Ζεύς=αέρας, Παλλάς=φρόνηση κ.λπ.), ενώ ο δεύτερος «έπειθε τους ομιλητάς μηδέ όλως είναι τινάς τους θεούς». Γι' αυτό και οι Αθηναίοι τον κατεδίκασαν σε θάνατο εξαιτίας της ασέβειάς του. Θεωρεί ο Αναξαγόρας τον Νουν ως αίτιον της γενέσεως και κινήσεως των όντων, αίτιον της τάξεως και του κόσμου. «Νόος σε έστιν άπειρον και αυτοκρατές και μέμικται ουδενί χρήματι, αλλά μούνος αυτός επ' εαυτού εστί... πάντων νοός κρατεί....».

Ο Πρόδικος εθεωρούσε την πολυθεΐα ανύπαρκτη και ως προσωποποιήσεις στοιχείων και αντικειμένων της φύσεως: «πάντα τα ωφελούντα τον βίον ημών οι παλαιοί θεούς ενόμισαν δια των απ' αυτών ωφέλειαν....».

Ο Ευήμερος θεωρεί όλους τους θεούς αποθεώσεις παλαιών ιστορικών προσώπων και, τέλος, από τους μεγάλους τραγικούς:

Ο Αισχύλος αναφέρει το Υπέρτατον Ον άλλοτε ως «θεόν», άλλοτε ως 'Ζεύ' (όμως ως έννοια ανώνυμη και απροσδιόριστη, τέλειου, υψίστου και πατέρα και όχι ως τον πατέρα των Ολυμπίων θεών). Τον ονομάζει «μέγα», «πάντων μέγιστο», «βασιλέα», «παντεπόπτη», «αήττητο» κ.λπ.

Με την ίδια έννοια ανευρίσκουμε τον Θεόν και στον Σοφοκλή, που τον ονομάζει «πατήρ Ζεύ», «ύψιστο», «ουράνιο», «εν θεοίς θεό», «αιώνιο Θεό», «πανταχού παρών μέγα αιθεροβάμων», «πάμφωτο υπέρθεο», «αθάνατον αιεν αρχά», «παντοδύναμο» και «αναίτιο κακών». Είναι ο «εις Θεός».

Ο Ευρυπίδης ασκώντας κριτική στην χονδροειδή αντίληψη που είχαν οι σύγχρονοί του για τους θεούς, αρνείται τις κακές ιδιότητες και πράξεις τους, το ότι κατοικούν σε ναούς, το ότι είναι σοφοί και δίκαιοι, και τους θεωρεί μάταιες δοξασίες. Απορρίπτει τις Ερινύες, και την μαντεία.

Τέλος η πίστη του Σωκράτη και του Πλάτωνα σε εκλεπτυσμένη Νοερά Αρχή, που διακοσμεί και κυβερνά τα πάντα και που καθοδηγεί τους ανθρώπους δια του «δαιμονίου» που εμβάλλει εντός τους, ενώ προνοεί για όλους και όλα και

παραμένει ύψιστο Ον, είναι περισσότερο γνωστά και δεν θα εμμείνουμε περισσότερο. Χαρακτηρίζεται πάντως ο Θεός «Αυτοζωή» και «Πηγή πάσης ζωής» και η λατρεία του πρέπει να είναι «ανείδωλος», διότι είναι «άμορφος» και «ανώνυμος». Επιγραμματικά αναφέρουμε εδώ και τον Αριστοτέλη για τον οποίον ο Θεός, όπως φαίνεται στα Μεταφυσικά του, είναι αιώνιος, άυλος, πνεύμα καθαρό και κυβερνά τα πάντα.

Παρόμοιες θρησκευτικές απόψεις είχε και ο Αντισθένης, ο οποίος έλεγε πως «το κατά νόμον είναι πολλούς θεούς, κατά δε φύσιν ένα», για να μείνουμε μόνο σ' αυτούς (βλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ..., Λ. Γ. Φιλιππίδου, Αθ. 1958, σελ. 52 κ.ε.).

Σε γνωστή μελέτη του ο Σεβ. Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας αναφέρει και τα εξής:

- Παραθέτει τον χρησμό του μαντείου του Κλαρίου Απόλλωνος ότι ο Θεός είναι αυτοδημιούργητος, αγέννητος, αδίδακτος, άφθαρτος, ανώνυμος, κατοικεί στο πυρ [ας θυμηθούμε την φλεγόμενη βάτο στην Π.Δ., την πύρινη στήλη προστασίας των Εβραίων, το καθαρό άκτιστο λευκό φως της Μεταμορφώσεως του Ιησού και τις πύρινες γλώσσες της Πεντηκοστής] και πως οι ελληνικοί θεοί ακόμη και ο Απόλλων (θεός του φωτός) είναι τμήματα του Θεού και απεσταλμένοι του στη γη.

- Ο Ερμητισμός σε ορισμένους από τους «λόγους» του είναι μονοθεϊκός. Ο Θεός εμφανίζεται αμετάβλητος, αγέννητος, Πατέρας, Αγαθός. Ζούμε χάρη στην ενέργεια και δύναμή του. Ο Λόγος είναι γιος του πρώτου Νοός ή Θεού. Ο Πρώτος Νους δημιούργησε κατ' εικόνα και ομοίωσή του τον Πρώτο άνθρωπο. Οι δαίμονες, όντα διασκορπισμένα σε όλο τον κόσμο, κάνουν τους ανθρώπους να είναι ασεβείς και εγκληματικοί. Η αληθινή γνώση πραγματοποιείται με την άμεση θέα του Θεού, κατόπιν εκστάσεως. Ο άνθρωπος γίνεται τότε ίδιος θεός, αλλά θνητός. Η ψυχή ενώνεται με το Θεό, όπως και στον Πλωτίνο.

- Ο Επίκτητος ακόμη χρησιμοποιεί προσευχή μονοθεϊστική ως εξής: «Χρησιμοποίησέ με όπως θέλεις. είμαι σύμφωνος μαζί σου, σου ανήκω, οδήγησέ με όπου θέλεις...». Απευθύνεται δηλαδή σε προσωπικό Θεό.

- Ο Πλωτίνος δίδασκε ότι το ΈΝ, ο ΝΟΥΣ και η ΨΥΧΗ είναι τρεις υποστάσεις του ενός Θεού.

- Ο Ιάμβλιχος ως αρχή και αιτία του παντός δέχθηκε ένα μόνο Θεό, πηγή του Αγαθού, όπως και ο Πλάτωνας.

- Ο Πλούταρχος ορίζει το Θεό ως αγέννητο, άναρχο, αιώνιο, εκτός χρόνου υπάρχοντα. Πηγή του αγαθού, ως εν και ως ωραίο. Είναι ο Νους που όλα τα ρυθμίζει και διευθύνει. Μετά το θάνατο πίστευε ότι οι ψυχές περιπλανώνται στο διάστημα ανάμεσα στη γη και τη σελήνη, όπου υφίστανται τιμωρίες. Είχε ακόμη την ιδέα πως δαίμονες χρησίμευαν στα διάφορα μαντεία ως μεσάζοντες και ότι όσα μαντεία παρήκμασαν ήταν από την εγκατάλειψη των δαιμόνων τους (βλ. ΟΙ

ΑΡΧΑΙΕΣ ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ, Στ' τόμος 'Ιστορίας Ελληνικού Έθνους', ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ)

Υπάρχει επομένως ισχυρότατη μονοθεϊστική παράδοση εξ αρχαιοτάτων χρόνων στον Ελληνισμό, στον οποίο «σπερματικώς», στοιχειωδώς και σκιωδώς αποκαλύφθηκε αρχικά η παντοδυναμία, η πανσοφία, η αιωνιότητα και οι προσωπικές ιδιότητες του ενός Θεού. Αρκετοί αρχαίοι Έλληνες σοφοί θεωρούνται ως προ Χριστού χριστιανοί και προφήτες του εθνικού κόσμου, διότι με την «σπερματική τους αυτή αλήθεια» προετοίμασαν έμμεσα, μαζί με τους λαμπρούς φάρους της αληθείας, τις προφητικές φωνές της Παλαιάς Διαθήκης, την είσοδο του Χριστιανισμού στην ιστορία.

Από το βιβλίο της ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΣΥΡΟΥ «ΕΛΛΗΝΟΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΠΟΛΥΘΕΪΣΜΟΣ Ή ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ;», Μιχαήλ Γ. Χούλη, Ερμούπολη Σύρου, Δεκέμβριος 2003